

הכנס המדעי ה-13
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ב

הדרה, שוליים וביטוייהם השונים

יו"ר: דינה לרון

הערכת תפקודים מוטוריים וקוגניטיביים באמצעות מוזיקה

Evaluation of motor and cognitive functions through music

מוזיקה היא שפה, צורת תקשורת שאינה מילולית המאפשרת הבעה עצמית המקובלת מבחינה חברתית, שחרור אמוציונאלי וביטוי יצירתי. העיסוק בנגינה בכלים שונים וכן רכישת מיומנויות מוזיקליות אחרות מפתחים כישורים מנטאליים כגון קשב וריכוז, ארגון עצמי ועוד, כישורים פיזיולוגיים כגון שליטה מוטורית, קואורדינציה, ועוד, וכן אופנויות סנסוריות אחרות כגון ראייה, מגע, ותחושה פרופיוספטיבית.

כמטפלת במוזיקה בכפר הנוער 'שפיה', אני עוסקת גם בהערכת תפקודים מוטוריים וקוגניטיביים באמצעות פעילויות שונות במוזיקה. ההערכה כוללת מספר תחומים: זיכרון שמיעתי-מוטורי מיידי של מקצבים ותבניות צלילים, אנליזה של רצף שמיעתי, אבחנה בין מקצבים, זיהוי תבניות ריתמיות כגרפיות, דומיננטיות-יד, הפרדת אצבעות, הפרדה ותכנון תנועה, חציית קו אמצע, תיאום יד-עין, ויסות טונוס, קואורדינציה דו-ידית, התמצאות במרחב מצומצם, כיוונים, מוטוריקה עדינה, זיכרון חזותי-מוטורי, תכלול חזותי-שמיעתי-מוטורי, מעקב אצבע ועין בריתמוס, תחושת ריתמוס במוטוריקה גסה, קואורדינציה יד-רגל בריתמוס ויכולת הפשטה באופן כללי. הערכה זו אינה הערכה על מצבו הרגשי של הנבדק, אך ניתן לצפות בהתנהגותו בזמן ביצוע המטלות ולסכמה. הערכה זו מסייעת למורים ולצוות המטפל למפות את נקודות החוזק והקשיים של בני הנוער ולעזור להם בדרכים שונות. היא נעשית במקרים בהם התיק האישי מכיל מידע מינימאלי שאינו מספיק כדי להסביר לצוות החינוכי והסוציאלי את תפקוד הנבדק ו/או כאשר המידע הקיים בתיק אינו עונה על שאלות מסוימות של הצוות ולעתים אף נמצא בסתירה להתנהגותו/ה.

הערכה זו עדיין לא תוקפה ואין לה נורמות אך היא מאפשרת לקבל במהירות תמונה תפקודית, שבעקבותיה מומלצים במקרה הצורך המשך אבחון וכיווני טיפול שונים. אותן מטלות מועברות בגילאים שונים וברמות קושי שונות.

בשונה מאבחונים אחרים, ייחודה של הערכה זו הוא בחוויה שהנבדק עובר עקב עיסוקו בנגינה, בהאזנה, וכד'. ההערכה אינה בודקת יכולת מילולית, מה שמאפשר להשתמש בה גם במקרים של אי ידיעת השפה העברית או קשיים בשפה. מניסיוני, זוהי דרך עקיפה שאינה מאיימת, המאפשרת לקבל תמונה על תפקודי מוח מסוימים הנדרשים ללמידה תקינה. לא נדרש כל ידע או ניסיון מוזיקלי מצד הנבדק. ההערכה היא דינמית במטלות רבות, כלומר לימוד ו/או הדגמה של פעילות כלשהי ובקשה להגיב בפלט מסוים.

ההערכה נעשית בדרך כלל במפגש אחד שאורכו כשעה, תלוי בריכוז הנבדק. סיכום מפורט של הממצאים וההמלצות מועברים לאנשי המקצוע הרלוונטיים ונידונים עימם. הערכה זו הועברה בתשע"א לעשרה נערים פליטים מאפריקה שנקלטו ב'שפיה', כאשר עקב חוסר שפה, היעדר מידע ופערים תרבותיים, לא היה כל מידע שאיפשר להחליט על כיוון עבודה כלשהו איתם ועל הכיתה שבה יש להציב כל אחד מהם. המידע ששיתפתי בו סייע מאוד לצוות הן מבחינת האינדיקציות והכיוונים שעלו והן מבחינת היכולת לראות בד בבד את יכולותיהם של הנערים ואת קשייהם, מה שסייע לצוות לחשוב על אופני עבודה שיתאימו להם. בהרצאה יוצגו עיקרי האבחון והמשתמע ממנו תוך שימוש בקטעי וידאו.

מילות מפתח: הערכה, מוזיקה, תפקודי מוח, נערים, פליטים מאפריקה, קשיי שפה

רפלקציה סגנונית ומבנית של טראומה ב"לאבד את הצפון" של ננסי יוסטון

Stylistic and Compositional Reflection of Trauma

in Nancy Huston's *Losing North*

באמצעות רפלקציות על 'העצמי' הנתפס במעבר בין ארצות ושפות, חיבורה של ננסי יוסטון "לאבד את הצפון" (2002) מוביל לחקירה של אבדן ודיסאוריינטציה שמקורם, באופן חלקי, בבחירה לגור בגלות. במקרה של יוסטון, מקור הבחירה הוא כנראה מרצון תת-מודע להרחיק עצמה מחוויות הילדות הטראומטיות שלה – עזיבתה של האם את המשפחה לצמיתות.

הטקסט חוקר את הקרע שגורם לגולה לעטות מסכה ולשקוע בחיים כאילו הוא נמצא על במה, ובכך מובהרות המציאויות של הגולה ואת השפעתן מרובת הפנים. הטקסט ממחיש את המעבר מהשטח או מהמרחב הגיאוגרפי לעבר הנפש, ובכך מאפשר לקוראים להבין השלכות פסיכולוגיות שמקורן בריחוק מהמולדת ובטראומה הראשונית לשנאה העצמית, שבמקרה זה היא היעלמותה של האם.

בנוסף לבחינת החוויות הטראומטיות של אבדן בילדות, הגורמות לחוסר בהכלה והמשכיות, שנאה עצמית ואשמה, קשרים מקוטעים וחוסר אוריינטציה, בעקבות גלות מבחירה, הטקסט משקף גם תיאוריות פסיכואנליטיות המסבירות מקורות אפשריים להיותו מקוטע. קריאה מדוקדקת וגישה דקונסטרוקטיבית מדגישות את התבניות בהן עושה הטקסט שימוש, על מנת להימנע מלתת לטראומה לזלוג לתוכו, ובאופן מיוחד לרגשות הקשורים לעולם האימהי.

מילות מפתח: חיפושים ספרותיים ופסיכואנליטיים, אבדן בילדות, נרטיב של טראומה, השתקפות לשונית של הפרעה נפשית, דקונסטרוקציה, בחינה עצמית טיפולית

תפיסת מציאות חדשה בעבודה חינוכית עם תלמידים בהדרה ובסיכון:

להפנות מבט אל מקורות הכוח הפנימיים

Reframing patterns of thinking and acting when working with at risk students: Facing internal strengths

ההרצאה תעסוק בהצגת המשגות אשר הופקו מניתוח אירועים בעבודת ההדרכה של הכותבת עם מורים שהם סטודנטים לתואר שני בתכנית "חינוך והוראה לתלמידים בהדרה".

המפגש עם אוכלוסיות בהדרה חברתית ובסיכון, חושף את הפוגשים - אזרחים, הורים, מדריכים, מורים אנשי טיפול או ניהול - לקשת של חוויות, רגשות ודימויים קשים מנשוא. כאשר מדובר בילדים ונוער, עוצמת הרגשות ועומקם עולים, ובד בבד עמם, הדחף להתנתק, לנטוש או להגיב באלימות. עבודה עם אוכלוסיות בהדרה יוצרת מצב שבו כל המעורבים עלולים לחוות חוויות דומות לאלו של אוכלוסיית התלמידים המודרים. המצוקה, בנוסף להיותה מנת חלקם של התלמידים, עלולה להיות אפיון מרכזי גם בחייהם המקצועיים של חברי הצוות החינוכי ושל כל מי שמעורב בעבודה זו.

המפגש בין מורים לבין תלמידים המגיעים מרקע של כישלון, עוני ושוליות חברתית, מעורר עיוותי תפיסה רבים. מורים עלולים לייחס את הסיבות לכישלון לגורמי אישיות של התלמידים ולהתעלם מצורכייהם הבסיסיים בקשר ובהכרה, מההיסטוריה המשפחתית שלהם ומסביבת החסך המלווה אותו (Sullivan, 1953).

בהרצאה זו נבחן את עיוותי התפיסה הנוצרים בהקשר של הצלחה וכישלון, כיצד הם מתהווים וכיצד ניתן ללמד מורים ותלמידים להתבונן אחרת על המציאות ובדרך זו לשנות הן את ההתייחסות הרגשית והן את ההתנהגויות. הדיון יתמקד בתהליך reframing והתבוננות חלופית על המציאות.

תפיסת המציאות של המורים מתעוותת בשני מצבים עיקריים: התעלמות ממקורות הכוח והתעלמות ממקורות הכאב. המורים נוטים להתעלם ממקורות הכוח של עצמם ובאותה מידה ממקורות הכוח של התלמיד. באופן דומה, קיימת נטייה להתעלם ממקורות הכאב של כולם. התבוננות על המציאות באופן מורכב כוללת התייחסות הן למקורות הכוח והן למקורות הכאב, ובבחירת דרכי הפעולה יש לקחת בחשבון את שניהם.

תהליך ההדרכה של המורים מתמקד בניתוח אירועים ועוסק ב- reframing, ניסוח התבוננות חדשה על תפיסת המציאות, ומציאת ניסוח חלופי למצבי "אין-מוצא". ההרצאה תציג את אופן ההתנהלות של תהליך זה בעבודה עם מורים.

מילות מפתח: תלמידים בסיכון, הדרכת מורים, הכשרת מורים, פיתוח צוות בית ספרי, תהליכים מקבילים, נטישה ואי נטישה, גישה חינוכית-סוציאלית, הדרה חברתית, תהליכי שינוי בבית הספר, עבודה קבוצתית, שיח של אשמה

רגישות מטפלת ואיכות מעון:

גורמי סיכון וגורמים ממתנים במסגרות טיפול לגיל הרך בישראל

Caregiver sensitivity and the quality of daycare: Risk factors and moderating factors in early childhood care facilities in Israel

האם מסגרות טיפול לגיל הרך מקדמות התפתחות תינוקות או מהוות גורם סיכון? האם ניתן למצוא גורמי מגן אשר יכולים למתן את גורמי הסיכון במעונות היום? שאלות אלו ואחרות מצויות במוקד העניין המחקרי והציבורי בשנים האחרונות, זאת לאור השיעור הגבוה של ילדים השוהים במסגרות אלו. חלק מהממצאים האמפיריים הצביעו על גורמי סיכון הנובעים ממסגרות טיפול באיכות נמוכה, ואחרים מצאו כי מסגרות באיכות גבוהה עשויים להיות גורמי מגן לילדים המגיעים מסביבה הנתונה בסיכון. במחקרים קודמים זוהו גורמי סיכון שעלולים להיות להם השלכות שליליות בארבעה תחומים: קוגניטיבי, חברתי-רגשי, התנהגותי והתקשרות לאם. לעומת זאת, גורמי מגן נמצאו כמשפיעים בעיקר על התפתחות חברתית וקוגניטיבית (למשל, Early Head Start, 2003). בעקבות ממצאים אלה, ולאור המציאות הישראלית המאופיינת בתקני כוח אדם מצומצמים ובקבוצות טיפול גדולות, התעורר צורך לבחון האם ניתן לאתר גורמי מגן שיכולים לספק מענה למול נתוני האיכות הנמוכה, או שמא נתוני האיכות הם כה ירודים עד כי קשה למתן את השלכותיהם על התפתחות הילדים.

מטרת המחקר הינה הערכת רגישות המטפלות במגוון מסגרות טיפול לגיל הרך בארץ ובחינת הקשר בין רגישות מטפלת למעורבות הילד. נבחנה השאלה האם בתנאים של איכות מעון ירודה, רגישות המטפלת תהווה גורם ממתן, או לחילופין, התנאים הקשים במעון יגברו על רגישות המטפלת.

המחקר כלל 89 מסגרות טיפול לגיל הרך: 29 באיכות ירודה, 31 באיכות בינונית ו-29 באיכות טובה, מתוכן 29 באיכות תקנית (יחס מספרי נמוך מטפלות-ילדים וקבוצות גדולות), ו-60 באיכות שאינה תקנית (יחס מספרי גבוה מטפלות-ילדים וקבוצות קטנות). 89 מטפלות נצפו וצולמו במהלך אפיזודות טיפוליות שונות והתינוקות, 89 במספר, בגיל ממוצע של 15 חודשים) צולמו בעת משחק חופשי. התצפיות נותחו בשני כלים: מידת המעורבות של הילד - סולם בן חמש רמות הבודק את הפעילות המנטאלית של הפעוט ועוצמת חווייתו באמצעות מדדים כגון: ריכוז, יצירתיות והתמדה. רגישות המטפלת קודדה באמצעות Sensitive Responsiveness - סולם בן שבע רמות המודד את יכולתה לזהות את איתותי התינוק, לפרשם ולהגיב אליהם באופן מותאם.

נמצא קשר מובהק בין איכות המעון לבין ההיענות הרגשית של המטפלת. הממצא המרכזי של המחקר מצביע על קשר בין ההיענות הרגשית של המטפלת לבין מעורבות הילד בהתאם להשערות המחקר המרכזיות. יחד עם זאת, בבדיקת קשר זה בנפרד במסגרות טיפול תקניות ובמסגרות טיפול שאינן תקניות, נמצא כי ההיענות הרגשית של המטפלת קשורה למעורבות הילד רק במסגרות טיפול תקניות.

ייחודו של המחקר הוא בהיקפו הגדול ובמתודולוגיה שאפשרה לבחון מסגרות חינוך באיכות תקנית לעומת אלה שאינן באיכות תקנית. ממצאי המחקר המדגימים את היעדר הקשר בין רגישות המטפלת לבין מעורבות הילדים בפעילות במסגרות טיפול באיכות שאינה תקנית, מעלים דאגה לגבי איכות הטיפול במסגרות בהן מספר מטפלות מצומצם אחראיות על מספר רב של ילדים. ממצאים אלה מחזקים את הצורך ביצירת שינויים מבניים ותהליכיים במסגרות טיפול לגיל הרך בארץ.

מילות מפתח: היענות רגשית, מעונות יום, איכות מעון, מעורבות ילד, גורמי סיכון